

Recenzije i prikazi

Danilo Pejović

Veliki učitelji mišljenja

Naklada Ljevak, Zagreb 2002.

Naklada Ljevak, svoj je respektabilni niz »Filozofska biblioteka« obogatila još jednim naslovom, ovaj put iz pera filozofskog barda Danila Pejovića, naime njegovom najnovijom knjigom *Veliki učitelji mišljenja*. Pod tim naslovom autor prezentira deset studija o najmarkantnijim filozofskim figurama iz povijesti filozofskog mišljenja koje su utemeljile i oblikovale fizionomiju zapadnjačkog mišljenja uopće i koje – govoreći s Pejovićem – neprijeporno i danas, u unutarnjem kontinuitetu povijesti njihova djelovanja, bitno su oblikuju život filozofskog mišljenja i njegovih novih i otvorenih pitanja. Budući da povijest filozofije nije puka zbirka petrificiranih likova, ideja i nazora – nego živo jedinstvo mišljenja unutar kojeg nas velika filozofska tradicija još oslovljava i obvezuje, te čak i ako dotični filozofski giganti imaju svoje jasno artikulirano mjesto u povijesti filozofije; čak i kad su filozofi iz velike tradicije predmet povijesno-filozofskog usvajanja na način »prevladavanja«; čak i ako se čini da je povijest njihova djelovanja tobože završena, odnosno čak i kad su oni filozofski-povijesno »klasificirani« ili povijesno-kritički »vrednovani« – obveznost njihova mišljenja i njihovo živo prisustvo u stvarima mišljenja, za Pejovića je ishodišna točka i obvezujući horizont jedne danas neophodne dijaloško-hermeneutičke filozofije. Drugim riječima, unatoč modernoj predrasudi o filozofskoj prošlosti i njezinim velikim autorima i akterima kao »iscrpljenim« i »nadmašenim« svjetovima ideja – Pejović u ovoj knjizi postulira posve suprotno stajalište, naime ideju *živog jedinstva* filozofijske povijesti kao jedinstva mišljenja: stajalište koje premašuje povijesno-filozofijsku redukciju mišljenja na puku deskriptivnu »historiju ideja«, ili na na neku vrst muzejske filozofske zbirke. U Pejovićevo se knjizi, zapravo, niti ne radi o čisto po-

vijesno filozofskom prikazu, ne o nekoj selektivno poantiranoj povijesti filozofije, nego o nastojanju da se posredstvom mišljenja velikih filozofa reafirmira i sačuva to što Pejović naziva *stvar mišljenja* kao i *bitno mišljenje*, koje se u našoj epohi posvemašnje krize nalazi u regresiji, pa se filozofija (suočena s duhom scijentizma i »izazovom planetarne tehnike« /Pejović/, kao i izručena nejasnim igrama relativizma) na neki način nalazi pred prinudom samoopravdanja. Dobro poznato i višestruko varirano filozofsko pitanje (uvijek novog) započinjanja u filozofiji, ovom Pejovićevoom knjigom dobiva neku vrstu utemeljenja: ponovno započeti i ići dalje u mišljenju možemo samo ako reafirmiramo »dijalog o stvari mišljenja« u kojemu nam se kao glavni svjedoci javljaju upravo »bitni mislioci« koji su europskoj filozofskoj tradiciji dali pravac, utemeljili njezinu bitnu pojmovnost i jezik, s kojom i od koje žive sve forme modernosti, čak i kad tu tradiciju žele osporiti i »prevladati« u samome njezinu utemeljenju. Vlastitu namjeru Pejović zato i formulira kao nastojanje da se vraćanjem na bitnu pojmovnost – kojom su veliki europski filozofi jednom bili zasnovali filozofsko otvaranje svijeta – zapravo pripomogne »u tražanju za izgubljenim smislom Moderne« (Pejović). Još jedno obraćanje tradiciji i njezinoj obaveznosti – koje u Pejovića dakako ne znači bezuvjetnu *poslušnost*, nego razumijevajuće *slušanje* u modusu dijaloškog sporazumijevanja – tako se suprotstavlja onom »manirizmu diskontinuiteta« o kojemu, primjerice, govori Peter Sloterdijk, naime manirizmu u kojemu se »nova započinjanja« fingiraju kao »skokovi, prekidi, postavke i druge vrste trenutačnosti bez posljedica« (Peter Sloterdijk). Nova započinjanja koja ignoriraju svoje porijeklo, zaboravljaju da se (opet rečeno sa Sloterdijkom) »započinjanje već dogodilo«. To, dakako, ne znači nikakvu nostalgичnu regresiju u prošlost niti obnavljanje sukoba »starog« i »novog«, nego obnavljanje dijaloga mišljenja na pretpostavci njegova povijesnog jedinstva. Misao o jedinstvu, dakako, na znači unisonu zaključenost temeljnih pitanja, ne previda njegovu unutarnju di-

namiku, sazrijevanje i unutarnje razvojne razlike i napredovanja od logosa u trenutku rođenja, preko odrastanja u povijesti metafizike subjektivnosti, do epohe njezina »prevladavanja«. Tu unutarnju logiku europske filozofije Pejović prati na matrici središnjeg pitanja o bitku i njegovih filozofskih varijacija u rasponu od teorijske do praktične filozofije. Osim studija o velikim učiteljima: »Dijalektika ideja i Platonova ontologija«, »Aristoteles Philosophus«, »Descartesova metoda i prva filozofija«, »Spinoza i historijsko mišljenje«, »Kantova kritika metafizike«, »Hegel i Kantova ideja o vječnom miru«, »Hegelova spekulativna dijalektika«, »Karl Jaspers. Između opstanka i samobitka«, »Egzistencijalna psihologija Detleva von Uslara«, »Heidegger na prijelomu stoljeća« – Pejović kao dragocjen prilog predstavlja i dva filozofska pisma: »Descartesovo pismo opatu Picotu« (koji je *Principia Philosophiae* preveo na francuski 1647.) i »Kantovo pismo«, objavljeno u Berlinu 1997. Oba je pisma s francuskog, odnosno s njemačkog preveo sam Pejović, a njihov se značaj sadržajno uklapa u prikaz prijelomnih točaka u povijesti europskog mišljenja. U Descartesovu slučaju, riječ je o instaliranju novovjekovnog kanona *metode* i načela razgovjetne spoznaje, a u Kantovu slučaju, o akcentiranju povezanosti spoznajnog zahtjeva za istinom i moralno-praktičnog i političko-praktičnog načela slobodnog ljudskog djelovanja. Osim deset spomenutih studija i dva pisma, knjiga sadrži i sažetak na njemačkom jeziku, te iscrpan indeks imena i bibliografsku bilješku.

U prvoj studiji, »Dijalektika ideja i Platonova ontologija«, Pejović polazi od (Platonova) *filozofskog dijaloga* kao oblika mišljenja s kojim započinje i dijalektika. Stoga su prvi koraci Pejovićeve analize posvećeni finoj raščlambi ovoga temeljnog Platonova pojma, naime *dijalektike*, koju on raskriva u njezinoj višeznačnosti: »(O)na je teorija znanja proizašlog iz sučeljavanja oprečnih stajališta, ontološka koncepcija strukture bitka, način komunikacije i oblik refleksije. Ne na kraju – ona otkriva u dijalogu također svoju hermeneutičku dimenziju« (10). Polazeći od ovoga ishodišnog iskustva mišljenja, Pejović svoju studiju u Platonu nadalje potanko razvija u analizi dvaju Platonovih dijaloga, *Parmenida* i *Sofista*. Pod naslovom *Parmenid – aporetika ideja – via negativa* (I. poglavlje studije o Platonu), obrađuje Pejović dva temeljna Platonova problemska sklopa u *Parmenidu: hipotezu o idejama*, te hipotezu *Jednoga (hen)*, odnosno Platonov razvojni put mišljenja koje evoluiralo do »nacrtu svijeta postojanoga,

pravoga i istinskog bića koje ima način bitka ideje« (12), odnosno do temeljnog zahtjeva »da se njegova istina pojmi u logosu« (12). Po Pejoviću, »put izlaganja slijedi redosljed eidos – logos – dijalektika«, na čijem su kraju tek formulirane »konture nauke o bitku« (12). Utoliko autor ovdje nalazi samo »nacrt Platonove ontologije«, čije središnje neriješeno pitanje ostaje »način bitka ideje«. Pokušaj rješenja ovoga pitanja nalazi autor u dijalogu *Sofist*, ukoliko on predstavlja prikaz »dijalektičkog ustroja bitka kao zajedništva najviših rodova« (str. 19 i dalje). Taj dijalog – u kojemu na svjetlo izlazi »jaz između bitka (*ousia*) i bivanja (*genesis*)« (23) – interpretiran je ovdje kao Platonov nastavak kritike »statičkoga apstraktnog i masivnog poimanja bića u Elejaca kao i stanovita Platonova samokritika svoje ranije nauke o idejama« (24). Unutar vrlo diferenciranih misaonih razlikovanja, Platonov ontologijski »rezultat« bi (preko rasprave o biću i nebiću, te preko elaboracije najviših rodova, koja pokazuje kako se *eide* međusobno prepliću kao uzajamno isključivanje i neisključivanje (29) – mogao biti »'pozitivni smisao' nebitka i nebića (nebitkujućeg), čije je *dijalektika* (po Pejoviću – op.a.) zapravo *Platonova ontologija*. Produktivni rezultat Platonove ontologije jest »promišljanje mnogostrukosti pojma bitka... čime to mišljenje... ostaje nazaobilazan dio europske filozofske baštine« (31). Tako ta ontologija utemeljuje sve kasnije povijesne tematizacije problema bitka, počev od »Aristotelove ontologije i logike« pa do Hegelove *Znanosti logike*.

Studija »Aristoteles philosophus«, prikazuje i razrađuje Aristotelovo sistematsko razvijanje Platonovih poticaja: to što je u Platonovoj filozofiji ostalo *nediferencirano* (naime, aspekti »ontologije, kozmologije i logike« /31/), u Aristotelovu sustavno strukturiranom mišljenju biva ne samo razvijeno nego i temeljno transformirano. Naime, »dok su za Platona ideje opće strukture bitka odvojene i izdvojene s onu stranu pojedinačnog bića, i stoga posjeduju zasebitak... Za Aristotela su sve opće strukture prisutne u zbiljskom pojedinačnom biću i nemaju zasebitka. Odatle zacijelo proizlaze i neminovne posljedice različenoga shvaćanja svih ostalih problema i područja – prirode, ljudske zajednice i umjetnosti« (33). Na ovom temeljnom Aristotelovu preokretu gradi on – »ovisno o stavu čovjeka prema svijetu i osebnosti traženja istine« (33) – svoju veliku zgradu znanosti, istraživanjem čije strukture i njezina složenog pojmovnog ustroja Pejović počinje ovu studiju. Pejović pritom ne propušta brižljivom analizom obuhvatiti cjelinu Aristotelova

opusu u njegovim bitnim aspektima: od Aristotelove podjele znanosti na »teorijske ili promatrajuće, praktične ili djelujuće i poetičke ili proizvodne« (33), pri čemu se »svaka od ovih skupina opet dijeli na tri vrste: teorijska znanost obuhvaća prvu filozofiju ili metafiziku, fiziku (anorganskog bića ili današnju biologiju) i matematiku; praktična znanost uključuje ekonomiku, etiku i politiku; a proizvodna se tiče raznih umijeća riječi, retorike i poetike« (33). Time je markirana enciklopedijska širina Aristotelova djela, čije pojmovno ustrojstvo i značenje Pejović otvara impresivnim hermeneutičkim autoritetom. On u svome izlaganju polazi od propedeutičkog statusa Aristotelove logike, točnije od *Organona* kao spisa koji promišlja i definira uvjete mišljenja i govorenja »kojemu je svrha spoznaja istine«, naime logičku strukturu na spoznaju orijentiranog (izjavnog) govora (*logos apophantikos*); potom izlaže Aristotelovu *Fiziku* koja se određuje (i) kao »ontologija (prirode)« (35), te nauku o kretanju, nauku o uzrocima i nauku o »dvodimenzionalnoj strukturi bića kao bića« (*dynamis – energeia – entelecheia*). U tumačenju Aristotelove rasprave *O duši* (str. 36 i dalje), Pejović – ističući specifičnost njegova učenja (suprotnog »Platonovu vjerovanju u besmrtnost... duše« i različitog od Descartesova novovjekovnog »psihofizičkog paralelizma«) – zapravo poantira svoje tumačenje tvrdnjom o »ontološkoj relevantnosti fenomena duše« u Aristotela, ukoliko ona, rečeno jezikom suvremene filozofije, znači »način čovjekova bitka u svijetu« (37), a također i nalazom da Aristotelov pojam duše zapravo konstituira pojam uma i njegove modalitete. Nadalje, ontološki Aristotelov postulat Pejović nalazi u temeljnoj odredbi bića i načina njegova spoznavanja: »(B)iče se kazuje mnogovrsno (*to on legetai pollachos*). Riječ je, naime, o iskazu *Metafizike* kao prve filozofije koja jest »ontologija i u isti mah *teologija*« (37). Sustavno izlaganje Aristotelova mišljenja razvija se, zatim, na problematici *praktične filozofije* (*Nikomahova etika* i nauka o dobru, razboritosti, krepostima i blaženstvu), te o istinskom ozbiljenju etike u politici (*Politika*, sa svojim pojmovima političke zajednice, odgoja, određenjem čovjeka kao političkog bića, prijateljstva, itd.). Najzad, studiju Aristotelova mišljenja Pejović upotpunjuje prikazom spisa *Retorika* i *O pjesničkoj umjetnosti* (kao temeljnog spisa za teoriju umjetnosti u europskoj misaonoj tradiciji).

Zaključak se poantirano može izreći u spoznaji utemeljujuće snage i veličine Aristotelova djela za sljedstvenu povijest europskog mišljenja.

Poglavlje o Descartesu (»Descartesova metoda i prva filozofija«), pisano jednako akribično kao i prethodna, prikazuje epohalni karakter Descartesova iskoraka u povijesti europskog mišljenja, koji je u duhu novovjekovnog preokreta mišljenja u raskidu s tradicijom zasnovalo novovjekovnu *znanstvenu modernost*. Dakako, u središtu Descartesova misaonog preokreta – koji je izraz sazrijevanja mislećeg subjekta od njegova samozasnivanja – stoji pojam metode i metodskog zasnivanja istinske spoznaje, za koju Pejović ustvrđuje »da je izradba metode od presudne važnosti za njegovu metafiziku, štoviše, da metoda sama određuje okvir i *domašaj njegove prve filozofije*« (46), kao »da su Descartesova razmatranja temelja metafizike poduzeta u prvom redu radi osiguranja digniteta i važenja njegove nove fizike, naime matematičke prirodne znanosti u duhu epohe novog vijeka« (46). U osnovi, u Descartesa se radi o afirmaciji novostečene slobode čovjeka (subjekta), pri čemu »novostečena sloboda ima zapravo metafizički smisao oslobođenja od predanosti istini objave i sigurnosti spasa, stjecanja potpune autonomije subjekta i odluke da se pouzdanost znanja temelji na samome sebi!« (48). Temeljito predstavljajući bitne pojmovne sastavnice Descartesova mišljenja u cjelini, Pejović ujedno ukazuje na domašaje Descartesova utjecaja i na interpretacije njegova mišljenja (od Hegela preko E. Gilsona, J. Maritaina, J. P. Sartrea, F. Alquiéa, E. Husserla, M. Schellera, M. Heideggera, W. Heisenberga...), koje, na različite kritičke načine i s različitim motivima, »tvore integralni dio ne samo filozofije nego... i europskog duha uopće kao i znanstveno-tehničke civilizacije planetarnoga doba...« (63).

Slijedeći veliki učitelj mišljenja u Pejovićevoj filozofskoj galeriji jest Spinoza (»Spinoza i historijsko mišljenje«), čije povijesno mjesto Pejović markira u misaonoj i etičkoj veličini koju oblikuje ne samo Spinozina životna priča nego i veličina djela. U središtu je Pejovićeva interesa Spinozino mišljenje kao osebujni filozofski manifest duha slobode. Najprije je to njegova *Etika*, kao kompleksno djelo koje »obuhvaća mnogo šire područje teoretskih disciplina tadašnje metafizike: to je ontologija, teologija i psihologija u sistematskom sklopu *je/ povezana s glavnom praktičnom disciplinom, etikom*« (69), a u osnovi postavlja etički ideal: »etički ideal se postiže oslobođenjem od snage afekata što omogućuje jasna i razgovijetna spoznaja nužnih zakona prirode, koji se matematički strogom metodom mogu izvesti iz biti Božje«. (69)

Premda je Spinozino mišljenje – nalazi Pejović – svojevrsna simbioza descartesovske metode i novoplatonske filozofije posredovane kabalistikom, te premda predstavlja spoj emanatizma, panenteizma i panteizma (radi čega se Spinozi predbacivao ateizam), on je u osnovi filozof slobode koja, po Pejoviću, naročito dolazi do riječi u *Teološko-političkoj raspravi*, koja je »nesumnjivo jedan od prvih manifesta europskog liberalizma: svi se ljudi smatraju po rođenju jednakima; regulirajući njihova prava i dužnosti u državi, *ustav* jamči slobodu svih građana, pa je ni vladar ne može ograničiti« (70). Osim toga, Spinozina rasprava *De interpretatione Scripturae*, kao sistematska kritika Biblije i kao hermeneutički pokušaj njezina tumačenja, predstavlja anticipaciju i pripremu *historijskog mišljenja i povijesne svijesti* »kao dominantnog oblika samospoznaje suvremenog čovjeka« (73).

Posebno mjesto u Pejovićevoj knjizi zauzimaju poglavlja o Kantu (»Kantova kritika metafizike«) i o Hegelu (»Hegel i Kantova ideja o vječnom miru« i »Hegelova spekulativna dijalektika«). Ova poglavlja – najopsežnija u knjizi – otvaraju one epohalne dimenzije filozofije u kojima je, s Kantom, filozofija kao *kritička* završila epohu prosvjetiteljstva i započela spekulativnu filozofiju njemačkog idealizma. Budući da u okvirima ove bilješke nije moguće markirati sve korake Pejovićeve sustavne analize mišljenja Hegela i Kanta – podrazumijevajući epohalnu veličinu i Kanta i Hegela, o kojoj nije potrebno trošiti riječi – dovoljno je upozoriti na dragocjenost Pejovićevih sistematskih sinteza mišljenja ovih filozofskih giganata. Da im je posvetio poseban sistematski interes, poantirajući bitna problemska čvorišta njihova mišljenja, pokazuje već pregled problemskih akcenata danih u podnaslovima poglavlja o Kantu i Hegelu. Kantovo se mišljenje prikazuje u poglavljima: *Pojam filozofije i zadaća 'Kritike čistog uma', Metafizika čudoređa i praktični um, Umjetnost i priroda kao jedinstvo teorije i prakse, Djelovanje i tumačenje Kantove filozofske baštine*. To su naslovi koji pokrivaju širinu Kantova opusa i osiguravaju sustavan uvid u ključne Kantove misli i njegove rezultate. Jednako vrijedi i za analize Hegelove filozofije. Za odnos ova dva filozofa posebno se zanimljivom čini rasprava »Hegel i Kantova ideja o vječnom miru«, u kojoj se Hegel i Kant – u polemičkom srazu – uspoređuju s obzirom na jedno od ključnih pitanja praktično-političke filozofije moderne epohe, naime pitanje političkog ustroja modernog društva. Tu Pejović konfrontira Kantovu ideju građanskog društva – utemeljene na autonomiji slobodne volje i Kantovoj

moralnoj maksimi – i Hegelov koncept države. Ovu konfrontaciju (»Kantova prosvjetiteljskog utopizma« i Hegelove filozofije prava kao »velebnog pokušaja« »umnog uvida« kao »pomirenja sa zbiljnošću«, 110), Pejović sagledava u aspektima njezine otvorene aktualnosti i za pitanja koja stoje pred našim današnjim svijetom. Nadalje, Hegel je u *Velikim učiteljima mišljenja* opsežno prikazan i u poglavlju »Hegelova spekulativna dijalektika« (s problemskim težišta: I. *Prafenoman razdvajanja i sjedinjavanja*; II. *Apsolutna refleksija i spekulativni pojam* (poglavljje koje je razloženo na: 1. *Fenomenologija*, 2. *Znanost logike*, 3. *Hegel i jezik filozofije*); III. *Spekulativna i analitička dijalektika*; IV. *Kasni Schelling i dijelektika u kritici Hegela*. Ne ulazeći u potankosti ovog (s razlogom najopsežnijeg) dijela knjige, može se reći barem slijedeće: svaki obrazovan filozofski čitatelj koji zna o čemu se u slučaju jednog ovako opsežnog zahvata radi, morat će odati priznanje autoru za izuzetnost njegovog pothvata, te epohalne i tako složene sisteme mišljenja, kao što su Kantov i Hegelov, povijesno-filozofski i hermeneutički suvereno još jednom otvori razumijevanju i učini dostupnim i najteža mjesta njihova mišljenja. U Pejovićevu se izlaganju dosljedno osigurava misao o *povijesnom kontinuitetu* kao i o ključnim mjestima transformacijskih pragova u razvoju europskog mišljenja. Na toj se matrici posve logično otvaraju posthegelovski horizonti mišljenja u kojima se – nakon iskustava s totalnom dijalektikom Hegelove apsolutne znanosti – rađa misao o *egzistencijalnoj dijalektici* i o *čovjekovoj povijesnosti i konačnosti*.

Upravo na ovoj pozadini Pejović riječ daje Karlu Jaspersu (»Karl Jaspers. Između opstanka i samobitka«), odnosno njegovu ljudskom i filozofskom suočenju s »duhovnom situacijom vremena«, u kojemu Jaspers dijagnosticira stanje »nečuvenog prevrata svijeta što nema premda u cijeloj dosadašnjoj povijesti« (171). Analizom cjeline Jaspersove filozofije – njezine vremenu primjerene novosti, te njezina filozofskog i moralnog kapaciteta – Pejović precizno prikazuje njezinu brigu za egzistenciju, njezinu humanističku supstanciju i normativni karakter slobode i odgovornosti koju egzistirajući čovjek kao »samobitak« preuzima na sebe. Na ovoj pozadini, Pejović u formi kritičkog razgovora s Jaspersom osvjetljava i *aktualizira* narav njegova egzistencijalnofilozofskog, praktično-moralnog i političkog angažmana usred katastrofâ humanističkih utopija, koje još traju.

Pejović u svoj niz uvodi i ime Detleva von Uslara, predstavljeno u studiji »Egzistenci-

jalna psihologija Detleva von Uslara«, a koje svoje mjesto ima unutar egzistencijalno-filozofske matrice mišljenja. Detlev von Uslar (rod. 1926. godine, profesor za teorijsku psihologiju i filozofske temelje psihologije na sveučilištu u Zürichu), po Pejoviću »predstavlja jedan od uspješnih pokušaja filozofske, ontološke ili, točnije – egzistencijalne psihologije« (185). U središtu je njegova interesa »promišljenje fenomena duše«, odnosno »pitanje o ontološkim temeljima ili principima psihologije«, što zapravo, s jedne strane, evocira Aristotelovu nauku o duši i, s druge strane, »Heideggerovu egzistencijalnu ontologiju«, kao što također nastoji osigurati filozofsku (ontološku) legitimitnost pitanja o duši, i to s one strane baštinenog dualizma duševnog i tjelesnog. Ova bi studija mogla važiti kao komplementarna Jaspersovoj filozofiji egzistencije (o kojoj uostalom znamo da je i sama potekla iz Jaspersovih iskustava s problemima »duše«).

Najzad, završni je lik u Pejovićevu nizu velikih učitelja mišljenja Martin Heidegger (»Heidegger na prijelomu stoljeća«). Heidegger – uz čiju veličinu idu i velika protuslovlja i na kojem se dijele duhovi – zauzima mjesto one veličine bez koje mišljenje epohe uopće ne bi bilo zamislivo, ili bi to mišljenje bez Heideggera imalo nezamislivo drukčiju fizionomiju. Pejović se, neprijepornim autoritetom u tumačenju Heideggerova mišljenja, fokusira na slijedeće ključne teme:

1. Filozofija egzistencije i egzistencijalna ontologija;
2. Okret i mišljenje povijesti bitka;
3. Znanost i tehnika;
4. Govor, jezik rijek;
5. Povijest bitka i filozofijsko mišljenje;
6. Sjećanje na učitelja »zanata mišljenja«. Osim što predstavlja cjelinu Heideggerove misli, njezinu unutarnju evoluciju, njezine strateške razračune s tradicionalnom filozofijom, njegovu egzistencijalnu analitiku, njegov »okret«, potom nabačaj »novog početka mišljenja«, njegov novi i umnogome hermetični jezik, njegovu filozofsku »nadu« i »skepsu« – Pejović, uz to, nijansira Heideggerov filozofski portret i osobnim iskustvom susreta s Heideggerom, tonovima sjećanja na seminare u Todtnaubergu u kojima je, po Pejoviću, Heidegger »najradije citirao dva stava. Parmenidov: *to gar auto noein estin te kao einai*; te Aristotelov: *to on legetai pollachos*, i to su ostale trajne niti vodilje na njegovom putu« (229).

Na kraju ove bilješke, možda bi najprimjerenije bilo reći: samu knjigu *Veliki učitelji mišljenja* preporučuje to da je nastala iz pera – našega velikog učitelja mišljenja.

Sulejman Bosto

Ivan Devčić

Bog i filozofija

Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2003., 290 str.

Svojom najnovijom knjigom znakovita naslova *Bog i filozofija*, objelodanjenom u renomiranoj izdavačkoj kući Kršćanska sadašnjost, Ivan Devčić, riječki nadbiskup i izv. prof. filozofije na Teologiji u Rijeci, područnom studiju Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, dao je neprocjenjiv obol teškoj i izazovnoj temi, pokazujući da ona niti izdaleka nije iscrpljena u svojim značenjima i potencijalima. Odmah na početku želim istaknuti da se autor i ovom knjigom, koja je plod intenzivne zaokupljenosti i dugogodišnjeg bavljenja temom, ponovno potvrđuje kao originalni mislitelj. Filozofska originalnost djela manifestira se ponajprije u tome što otvara i potiče nove iskorake u ovu problematiku i provocira na ponovno promišljanje *uvijek starih i uvijek novih pitanja*. No to neće iznenaditi poznavatelje Devčićevih djela. Podsjetimo se da su ovom djelu prethodila djela: *Obzorje nade. Tragom kršćanskog humanizma* (1995.), *Pred Bogom blizim i dalekim. Filozofija o religiji* (1998.), *Osmi dan stvaranja. Filozofija stvaralaštva N. Berdjajeva* (1999.).

Čitatelj se, što je također jedna od posebnosti knjige, suočava s najcjelovitijim prikazom ove teme u nas, a koja se, kako je to obrazložio sam autor u uvodnom dijelu, sažimlje u slijedećim pitanjima: »Može li razum spoznati Boga i može li mu vjera u tome pomoći? Ili je, možda, pitanje o Bogu isključivo pitanje vjere? Da li je Bog do kojega se čovjek uspinje uz pomoć svoje razumske moći istovjetan s Bogom vjere i religije? Kako su se ideja i vjera u Boga odrazile na oblikovanje čovjekove svijesti, ljudskih vrijednosti i kulture i življenja tijekom povijesti i kakvo je stanje u tom pogledu danas?« (str. 1).

Ono na što ciljaju brižljivo građeni nizovi argumentacije možda najbolje izriču autorove riječi u završnom dijelu uvoda: »ne treba isticati da je tema knjige veoma široka i složena. Zbog toga, to što je o njoj ovdje rečeno, ima više za cilj poticanje pitanja, nego davanje konačnih odgovora. U tom smislu, ako ova izlaganja izazovu barem neke na ponovno promišljanje uvijek starih i uvijek novih pitanja, ako barem posvijeste važnost za našu budućnost onoga što Platon naziva